

'Su Sorunu' ve Türkiye'nin Tatlısu Potansiyeli Çerçevesinde Türkiye'nin Sınıraşan Sularının Stratejik, Etik ve Hukuki Boyutlarının Değerlendirilmesi

Mesut KAYAER

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, mkayaer@bartin.edu.tr

Salih ÇİFTÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, sciftci@bartin.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş: 20 Temmuz 2018

Kabul: 29 Kasım 2018

Anahtar Kelimeler:

Su Sorunu, Sınıraşan Sular, Su Hukuku

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

İnsanoğlu için olduğu kadar diğer canlılar, ekosistemler ve yaşam alanları için de var olma ve varlığını devam ettirme açısından değerli tartışılmaz bir kaynak olan su, tarihin her döneminde canlıları kendisine çekmiştir. Nüfus artışı ve artan nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tarım faaliyetlerinin genişlemesi ve sanayi devrimiyle birlikte suya olan ihtiyaç tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar artmıştır. Kit olan tatlı su kaynakları tüketim ve kirlilik baskısı sonucu ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Günümüzde küresel ısınmanın tüm çevresel unsurlar üzerinde oluşturduğu risk ve tehlikelerin tatlı su kaynakları açısından da oldukça yüksek olduğu görülmüştür. İnsanoğlu için vazgeçilemez olan bu kaynak artan nüfus ve değişen kullanım alışkanlıklarının baskıyla tehdit altındadır. Ülkemizin bulunduğu bölge, genellikle su fakiri ülkelerden oluşmaktadır. Özellikle su fakiri olan Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin tatlı su kaynakları konusunda maruz kaldığı tehlike ciddi boyutlardadır. Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı bakımından su azlığı yaşayan bir ülke konumunda olsa da Türkiye'nin insanîyet, hakkaniyet ve uluslararası hukuk açısından birtakım yükümlülükleri bulunmaktadır. Ayrıca su kaynaklarının bölge için stratejik bir öneme haiz olması da konuya yaklaşım şeklini etkileyen faktörlerdendir. Ancak bölge ülkeleri tarafından Türkiye'nin su zengini olduğu tezine dayanılarak oluşturulan baskıların ve gündeme getirilen diğer konuların çeşitli yönleri bu çalışmada incelenecektir. Bu kapsamda Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin su potansiyeli, ihtiyacı, politikası ve stratejisi değerlendirilecektir. Tüm canlıların temel ihtiyacı olan suyun Türkiye ve bölge ülkeleri için stratejik bir silah ve tehdit unsuruna dönüşmesinin ortaya çıkaracağı olumsuzluklar irdelenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 20 July 2018

Accepted: 29 Nov 2018

Keywords:

Water Issue, Transboundary Waters, Water Potential, Water Law

© 2018 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Water, which is an indisputable resource in terms of survival for humans, other living beings, ecosystems and habitats, has attracted the living creatures in every period of history. Because of the expansion of agricultural activities and the industrial revolution, the need for water has increased as never before in history in order to meet the basic needs of population growth and the increasing population. Scarce freshwater resources have faced serious problems resulting from the consumption and pollution pressures. Today, the risks and dangers of global warming on all environmental elements have been found to be quite high in terms of freshwater resources. This resource, which is indispensable for human beings, is threatened by the pressure of increasing population and changing usage habits. The region where our country is located usually consists of poor countries. The threats to the freshwater resources of countries especially located in the geographical region of the Middle East, which is poor in terms of water, are serious. In this context, the water potential, need, policy and strategy of Turkey and the countries of the region will be evaluated. Even though Turkey is in a country experiencing water shortage in terms of the annual amount of usable water per capita, Turkey has certain obligations in terms of humanity, equity and international law. Moreover, the fact that water resources have a strategic significance for the region is also a factor affecting the way of approaching the issue. However, various aspects of the pressures and other issues brought to the agenda by the countries of the region based on the idea that Turkey is rich in water will be examined in this study. The negativities resulting from turning the water, which is a basic need for all living beings, into a strategic weapon and threat for Turkey and the countries of the region will be examined.

GİRİŞ

Yerine başka bir şey ikame edilemeyecek olan ve sadece bir insan hakkı olarak değerlendirilemeyecek olan tatlı su ve buna erişim, ekolojik dengenin varlığı ve sürdürülebilmesi açısından kritik önemi haizdir (Koçak, 2011). Dünyada yaklaşık 1.4 km³ su bulunmaktadır. Bu suyun % 97.5'i deniz ve okyanusları oluşturan tuzlu sudur. Bu su, içme ve kullanmaya uygun değildir. Kalan % 2.5 tatlı su göller, nehirler, yeraltı kaynaklar ve kutuplardaki buzullarda saklıdır. Tatlı suyun ise büyük oranda (% 90) kutup buzullarında ve yeraltında olması hasebiyle içilebilir ve kullanılabilir tatlı su kaynağı oldukça düşüktür (DSİ, 2015a: 41).

İnsanların su ihtiyaçları, bir yandan nüfus artışları, bir yandan hayat standartlarının yükseltilmesi için girişilen faaliyetler öte yandan da kıt olan tatlı su kaynaklarının hissedilir biçimde azalmaya başlaması sebebiyle daha da artmıştır. Dolayısıyla su günümüzde değeri hızla artan hatta stratejik önem kazanan bir madde haline gelmiştir. Dünyanın gelecekte 2030'lu yıllardan sonra büyük su sıkıntısı yaşayacağı görülmektedir (Akin ve Akin, 2007: 107). Sınırlı tatlı su kaynaklarının günlük ihtiyaç dışında tarım ve endüstri alanında da kullanımı, bu kaynakların kirletilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır.

Küresel ısınmanın etkilerinin yoğun bir şekilde hissedilmesi ile bütün ülkeler tatlı su kaynaklarına eskiden olduğundan daha çok önem vermeye başlamışlardır. Bu etkilerin tatlı su kaynakları üzerindeki olumsuz etkisi ve su tüketimindeki artış insanları yeni arayışlara itmiştir. Su fakiri ülkeler ise yakın tatlı su kaynakları üzerinde söz sahibi olma ve hak iddia etme çabası içine girmişlerdir. Dolayısıyla dünyanın kurak bölgelerinden biri olan Ortadoğu Bölgesi'nde ülkelerin su ihtiyaçları konusunda ihtilafa düşmeleri kaçınılmaz olmuştur.

Bölge ülkelerinden az yağış alan ve sularının çoğu sınırlarının dışından gelen Suriye, Irak, Sudan, İsrail, Ürdün ve Mısır ile S. Arabistan ve Körfez Ülkelerinin gelecekte su sıkıntısına düşmeleri olasıdır (TASAM, 2011). Bu ülkelerin -özellikle Suriye ve Irak- büyük güçlerin de etkisiyle Türkiye kaynaklı akarsular üzerinde daha fazla hak iddia etmeleri söz konusudur. Batılı Devletlerin Türkiye'yi su potansiyeli açısından zengin göstermeleri ortamı daha da gerginleştirmektedir. Öyle ki Türkiye'nin GAP'ı uygulamaya koymasıyla birlikte "su savaşları senaryoları" üretilmeye başlamıştır. Türkiye su potansiyeli açısından zengin olmayıp toplam brüt yerüstü suyu potansiyeli 172 milyar m³'tür. Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı ise yaklaşık 1.519 m³ olup 2000 m³ altında olan ülkeler su azlığı yaşayan ülke kategorisinde değerlendirilmektedir. (DSİ, 2016: 39). Şu belirtilmelidir ki; sadece Tuna Nehri'nin yıllık su potansiyeli 206 milyar m³'tür.

Hukuki açıdan, sınır aşan ve sınır oluşturan uluslararası nehirleri bölge ülkeleriyle Türkiye arasında sorun olması söz konusudur. Bu sorunu derinleştiren büyük güçlerin ilgisi menfaatlerinin bir sonucudur. Ahlaki yönden Türkiye, bölge ülkelerinin ihtiyaçları için -ki bırakılan su hukuki sorumluluğun çok

üstündedir- yeterli suyu bırakmaktadır. Dolayısıyla bu sorunun uluslararası platforma taşınması Türkiye için olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmanın amacı Ortadoğu'da yaşanan su sıkıntısı ve Türkiye'nin de birinci derecede muhatap olduğu 'Su Sorunu' incelemektir. Bir sorun alanı olmasının ötesinde yaşamın devamlılığı için elzem olan suyun, çeşitli yönleriyle değerlendirildiğinde, bölge açısından bütün karar ve politikalarda belirleyici etkileri olduğu açıktır. Bu çerçevede, su sorunu, uluslararası, stratejik, hukuki, etik ve insani boyutlarıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla literatür taraması yapılarak elde edilen verilere göre oluşturulan çalışmada su, aşkın bir değer olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.Su Sorunu ve Tatlısu Potansiyeli Çerçevesinde Türkiye'nin Sınırşan Sularının Stratejik, Etik ve Hukuki Boyutlarının Değerlendirilmesi

Su insanlar ve diğer canlıların var olması ve varlığını devam ettirebilmesi için vazgeçilemez bir unsurdur. Suyun olduğu yerler yaşam alanları olurken su kıtlığı olan yerler canlılığın zor ve çetin mücadelelerin verilmek zorunda olduğu alanlar olmuştur. Yaşam döngüsünün devamı, insan metabolizmasının çalışabilmesi (insan vücudunun yaklaşık % 70'i sudan oluşur) ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi suya bağlıdır (Firdin, 2014: 49). Dolayısıyla tarihsel süreçte su insanoğlunu cezbeden/kendisine çeken en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Özellikle suyun kıt olduğu bölgelere kanal yapılması ve su yolu kurulması gibi çeşitli yöntemlerle su taşınmaya çalışılmıştır.

İlk çağlarda, M.Ö. 3000'li yıllarda Sümerler zamanında Mezopotamya'da büyük bir kanal projesiyle Dicle ve Fırat daha işler hale getirilmeye çalışılmıştır. M.Ö.2000'li yıllarda Asurlular ulaşımda da bu nehirleri kullanmışlardır. Mezopotamya toprakları çok verimli olduğu için sık sık istilalara uğramıştır. Abbasiler Samerra'da bir su merkezi kurmuşlardır. Tarihi İpek ve Baharat Yollarının üzerinde olmaları dolayısıyla bu nehirler tarihin her döneminde kullanılmışlardır (Memiş, 1997: 111; DSİ, 2016: 69; Ekinci, 2013).

Petrolün varlığı bölgeyi cazip kılarken, su ve bölge topraklarının Fırat ve Dicle Nehirleriyle sulanması konuları büyük devletlerin bölgeye müdahale aracı olmuştur. 19. yüzyılın başlarında Helmuth von Moltke tarafından hazırlanan rapor ve daha sonra o rapora dayanarak hazırlanan raporlar, bu bölgenin ve bu nehirlerin stratejik önemini Almanlara göstermiştir. Almanların, 20. yüzyılın başlarında yaptıkları denemelere bakıldığında; Dicle ve Fırat'ın geçtiği bu toprakların sulanmasıyla daha çok ve kaliteli pamuk, tahıllar ve diğer tarım ürünlerinin verimli bir şekilde üretilebileceği görülmüştür. İngiliz William Willcocks da Dicle ve Fırat deltasının büyük bir verimliliğe ulaşacağına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla büyük devletler, petrolü kontrolleri altında tutmak için su konusu da dâhil çeşitli gerekçelerle bölgeden çıkmak istememişlerdir (Uçarol, 1993: 383-386; Sungur, 2016: 52-53). Kontrol altında tutma isteklerini

bölge içi çatışmaları kışkırtarak ya da çeşitli antlaşmalar yaparak gerçekleştirmişlerdir (Müftüoğlu, 1997: 39-40).

1.2 Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Uluslararası Akarsuları

Türkiye'de yıllık ortalama yağış yaklaşık 643 mm olup toplamda yaklaşık 500 milyar m³ yağış düşmektedir. Bunun 274 milyar m³'lük kısmı çeşitli şekillerde buharlaşarak atmosfere geri dönmektedir. 69 milyar m³'ü sızarak yeraltı sularını oluştururken bu suyun 28 m³'lük bölümü tekrar yerüstü sularına katılmaktadır. 158 milyar m³ su ise akarsuları oluşturarak denizlere ve göllere dökülmektedir. Ayrıca sınırtaşan sular kanalıyla da 7 milyar m³ su bu potansiyele katkı yapmaktadır. Böylece toplam brüt yerüstü suyu potansiyeli 193 milyar m³ olmaktadır. 41 milyar m³ yeraltı suyu eklendiğinde ülkemizin toplam yenilenebilir su potansiyeli brüt 234 milyar m³'e ulaşmaktadır (DSİ, 2015a: 41; Akın ve Akın, 2007: 107-108). Türkiye'nin yeraltı su varlığı ve potansiyelinin gelecekte yaşanması olası su sıkıntıları açısından stratejik bir değer olarak görülmesi ve bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bir potansiyel olduğu ifade edilebilir (TGDF, 2017: 24). Yağışların azalması ile birlikte 2016 itibarıyla 172 milyar m³'e düşen bu potansiyelin günümüz teknik ve ekonomik şartları çerçevesinde tüketilebilir ortalama toplamı 112 milyar m³ olup, ancak 54 milyar m³'ü ekonomik olmakta ve verimli bir şekilde kullanılmaktadır (DSİ, 2016: 40). Bu potansiyelin bir kısmı Türkiye'nin coğrafik yapısı nedeniyle, sarp dağlık bölgeler kaplı Doğu Karadeniz Bölgesi örneğinde olduğu gibi depolanıp nakledilecek durumda değildir (Müftüoğlu, 1997: 25).

Su zengini bir ülke olmayan Türkiye'nin kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı sonraki yıllarda daha da düşecektir. TÜİK tarafından 2030 yılı için nüfusu 100 milyon olarak öngörülen Türkiye'nin kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarının yaklaşık 1.120 m³ civarında olacağı hesaplanmıştır. Bu hesaplama yapılırken su kaynaklarının tahrip edilmediği, büyüme hızı ve mevcut tüketim alışkanlıklarının değişmediği varsayılarak yapılmıştır (DSİ, 2016: 40). Dolayısıyla durumun daha da kötüleşmesi riski söz konusudur. Bu nedenle gelecek kuşaklara ihtiyaçlarını karşılayabileceği su kaynaklarının korunarak bırakılması için akılcı ve hakkaniyetli kullanılması gerekir. (Akın ve Akın, 2007: 116).

2016 yılı sonu itibarıyla kullanılabilir su potansiyelinin 40 milyar m³'ü sulamada, 7 milyar m³'ü içme suyu olarak ve 7 milyar m³'ü sanayide tüketilmektedir. Dolayısıyla mevcut potansiyelin yaklaşık % 48'i erişilebilir durumdadır. (DSİ, 2016: 209). Dünyada ise oransal olarak suyun % 70 sulama, % 22 sanayi ve % 8 içme-kullanma şeklinde dağıldığını görülmektedir (TGDF, 2017: 25).

Su tüketimi, su ayak izi açısından değerlendirildiğinde ise toplam tüketim miktarının daha fazla olduğu görülecektir. Tüketilen suyun kaynağına göre yeşil, mavi ve gri olarak kategorize edilen su ayak izinde kullanılan, kirletilen ve harcanan tüm suyun potansiyel su kaynaklarının üzerindeki baskı olduğu ve Türkiye'de de bu baskının yüksek bir oranda olduğu görülmektedir (TGDF, 2017: 28-30). Dolayısıyla su

kaynaklarının varlığı ve potansiyeli küresel ısınmanın etkisi başta olmak üzere çeşitli çevresel etkiler ve modern toplumsal yaşamın gerekliliklerinin kısılcacında ve tehdit ve tehlikesi altında bulunmaktadır.

1.3 Türkiye'de Akarsular ve Genel Özellikleri:

Türkiye'de akarsuların ortalama akış katsayısının % 37 olduğu, bu durumda yağışlarla yeryüzüne düşen suyun % 63'ünün buharlaşma ve bitkisel terleme gibi nedenlerle yerüstü akışı durumuna geçemediği görülmektedir. Bu suların bir kısmının herhangi bir tedbir ya da müdahale olmadığı takdirde ise komşu ülkelere akıp gitmesi (Çoruh, Arpaçay ve Aras Rusya'ya; Sarısu İran'a; Dicle Irak'a; Fırat Suriye ve Irak'a) söz konusu olmaktadır. Akarsuların tamamının kullanılması teknik açıdan imkânsızdır. Yılda ortalama 186,05 km³ olarak hesaplanan bu potansiyelin bir miktarının hakkaniyet ve nesafet ölçüleri çerçevesinde komşu ülkelere hak ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere bırakılması devletler hukuku yönünden bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tuzlu deniz suyunun iç kısımlarına geçmemesi, canlı yaşamının korunması, kirliliğin önlenmesi ve nehir taşımacılığı açısından yeterli suyun sürekli olarak akarsu yataklarına verilmesi gerekmektedir (DSİ, 2015b: 7).

Türkiye'de ülke içi ve sınır aşan ve uluslararası özellik taşıyan akarsuların özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir (Şahin ve Doğanay, 1999: 69-70):

- Türkiye'deki akarsuların uzunlukları genellikle fazla değildir. Dicle ve Fırat dışındakilerin boyları kısadır.
- Genellikle hızlı akarlar. Bu durum Türkiye'nin coğrafik yapısından kaynaklanır.
- Türkiye'deki akarsuların akıttığı su miktarı, mevsimlere göre farklılık gösterir. Rejimleri düzensizdir. Bu ise Türkiye'de farklı iklim tiplerinin olmasından kaynaklanır. Ancak Doğu Karadeniz'deki akarsuların rejimleri düzenlidir. Sarp dağlar bu akarsuları ekonomik kılmaz.
- Akarsuların pek çoğu ülke içinde doğup yine ülke topraklarından denize dökülür.

Türkiye sınır komşularının hepsiyle ya sınır aşan ya da sınır oluşturan sular olmak üzere su sınırı olan ülkelerden birisidir. Bu durum suyun bir sorun ya da ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir fırsat olarak değerlendirilmesi açısından anahtar konumda olabilir. Dolayısıyla kıyıdaş devletlerin bu su potansiyellerinden optimum ve sorunsuz faydalanması olası olumsuz etkilerin asgari düzeye çekilmesi ülkeler arası ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Yıldız, 2014).

1.4 Türkiye'nin Uluslararası Akarsuları

Uluslararası akarsu: Birden çok ulusu aynı derecede ilgilendiren akarsulardır. Sınır oluşturan ve sınır aşan sular olarak ikiye ayrılabilir. Sınır oluşturan akarsular iki ya da daha fazla ülke arasında sınır oluşturmaktadır. Sınır aşan suların tanımı ise şöyle yapılabilir: bir ülkeden doğup, başka ülkelerden geçen akarsulardır. Türkiye'nin sınır oluşturan ve sınır aşan önemli nehirleri; Aras, Meriç, Asi, Çoruh, Fırat ve Dicle olarak sayılabilir.

Aras Nehri: Doğu Anadolu Bölgeleri'nden doğar. Türkiye-Ermenistan sınırını oluşturur. Türkiye'den kaynaklanan Kura Nehriyle birleşip Hazar Denizi'ne dökülür. Hem sınır aşan hem de sınır oluşturan nehir tanımına uymaktadır (Müftüoğlu, 1997: 27; TASAM, 2011).

Meriç Nehri: Güneybatı Bulgaristan'dan doğar. Bulgaristan-Yunanistan sınırını oluşturur. Kapıkulu-Enez arasında ise Türkiye- Yunanistan sınırını oluşturur. Enez Körfezi'nden Ege Denizi'ne dökülür. Her iki nehir tanımlamasına da uymaktadır (Müftüoğlu, 1997: 27-28; TASAM, 2011).

Asi Nehri: Lübnan'dan doğar, Suriye'den geçer, Türkiye'de Amik Ovası'ndan geçtikten sonra Antakya'dan Akdeniz'e dökülür. Sularının % 2'si Lübnan, %96'sı Suriye ve %2'si Türkiye sınırları içindeki havzalardan kaynaklanır (Müftüoğlu, 1997: 28; TASAM, 2011; Ekinci, 2013).

Çoruh Nehri: Doğu Karadeniz'de Mescit Dağı'ndan doğar. Çoruh Vadisi'nden doğuya akar. Batum'dan Karadeniz'e dökülür. Hızlı akışı ve bulunduğu coğrafya dolayısıyla ekonomik olarak kullanılamamaktadır. Dolayısıyla sorun olmamaktadır (Şahin ve Doğanay, 1999: 70; TASAM, 2011).

Fırat Nehri: Doğu Anadolu'dan doğan Murat ve Karasu Nehirlerinin birleşmesiyle oluşur. Suriye'yi geçtikten sonra Irak topraklarına girer. Irak'ı Kuzeybatı-Güneydoğu istikametinde boydan boya geçip Dicle ile Şattül-Arab'ı oluşturur. Basra Körfezi'nden denize dökülür. Toplam uzunluğu 2780 km. olan Fırat'ın 971 km'si Türkiye topraklarındadır. Türk topraklarında havzası 101.111 kilometrekaredir (Müftüoğlu, 1997: 29; Acar, 2006: 72-74; TASAM, 2011; Ekinci, 2013; Zelyut, 2017).

Fırat'ın ortalama debisi $909 \text{ m}^3/\text{sn}$ 'dir. 1200 kilometre'lik güzergâh boyunca hiçbir kol almadan buharlaşma, sulama ve sızma dolayısıyla debisi $2/3$ azalır. Fırat sularının %93'ü Türkiye'den kaynaklanır. % 5'lik bir katılım Türkiye kaynaklı Suriye nehirleriyle olur. Yani yıllık ortalama su potansiyeli 34 milyar m^3 olan ve 33 milyar m^3 Türkiye'den kaynaklanır. Fırat üzerinde Türkiye'nin ne kadar söz sahibi olması gerektiği açıkça görülmektedir.

Dicle Nehri: Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğar. Habur'dan Irak topraklarına geçer. 1840 km uzunluğu olan Dicle'nin 523 km'lik kısmı Türkiye'dedir. Irak'tan Büyük ve Küçük Arab'ı oluşturur. Türkiye havzası 38280 kilometre karedir. Dicle'nin Türkiye'deki ortalama yıllık debisi $585 \text{ m}^3/\text{sn}$, Irak'ta ise diğer kollarla $1340 \text{ m}^3/\text{sn}$ 'dir. Nehrin ortalama yıllık su potansiyeli 49 milyar m^3 olup bunun 24 milyar m^3 Türkiye'den kaynaklanır (Müftüoğlu, 1997: 30; Acar, 2006: 72-74; TASAM, 2011; Ekinci, 2013; Zelyut, 2017).

Bu iki sınır aşan nehir yani GAP'ın temelini oluşturan Dicle ve Fırat, Türkiye'nin en önemli su kaynaklarıdır ve ülkemizin toplam su potansiyelinin yaklaşık % 28,5'ni kapsamaktadır (Acar, 2006: 72-74; DSİ, 2016: 97). Bu çerçevede sınır aşan sular konusunda belirlenen politikalar ve yapılan antlaşmalar doğrultusunda çeşitli çalışmaların yapılması ve bir sorun alanı olmasından ziyade işbirliğine vesilesi için katkı sağlanması büyük önem taşımaktadır.

2. Bölgede Su Darlığı Çeken Ülkeler

Yeterli su ihtiyacının belirlenmesinde objektif kriterlere ihtiyaç vardır. Kişi başına düşen normal su ihtiyacının belirlenmesi gerekmektedir. Bir insanın günlük su ihtiyacı; o insanını yaşadığı iklim şartlarına, mevsime, suyun kalitesine, suyun bolluk derecesine, fiyatına, kişinin mensup olduğu kültür ve hayat seviyesine bir de şahsi alışkanlıklarına göre 10-500 litredir. Buna göre kişi başına ortalama günlük su ihtiyacı; nüfusu 10.000 olan yerleşim birimlerinde 80 litre, nüfusu 100.000 olan yerleşim yerlerinde 170 litre, nüfusu 1.000.000 olan şehirlerde ise 280 litredir (Müftüoğlu, 1997: 10). Verilen bu rakamlar evde kullanılan su miktarını göstermektedir. Sanayii, ziraat ve diğer alanlarda dâhil edildiğinde kişi başına ortalama yıllık su ihtiyacı 500-2000 m³ olmaktadır. Bu potansiyelin alt kısmında kalan ülkeler su fakiri, üstü ise su zengini sayılmaktadır (Tiryaki, 1994: 57-59). Genel bir sınıflandırma yapılacak olursa; yıllık kişi başı kullanılabilir su miktarı 1.000 m³'ten az olan ülkeler su fakiri, 2.000 m³'ten az olan ülkeler su azlığı yaşayan ve 8.000-10.000 m³'ten fazla olan ülkeler ise su zengini ülke olarak kabul edilmektedir. Türkiye yaklaşık 1.500 m³ potansiyele sahip bir ülke olarak su zengini olmayan ve su azlığı yaşayan bir ülke konumundadır (DSİ, 2016: 40; TASAM, 2011). Türkiye'nin su potansiyeli, su kullanımı, su konusundaki riskler ve kirlilik tehlikeleri, su yönetim anlayışı üzerine yapılan çeşitli araştırma ve çalışmalarda öngörülen projeksiyonlara göre gelecekte ciddi su sıkıntısı yaşanması ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla mevcut duruma dair veriler ve olası su potansiyeli tehditleri tedbirler alınmasını gerektirmektedir (Acar, 2006: 69-70; Akın ve Akın, 2007; Kanber, 2008; Çiçek ve Ataol, 2009; Kartal, 2009; Muluk vd., 2013; Uyduranoğlu ve Aksoy, 2014; Usta, 2016; Ekinci, 2013; TASAM, 2011).

Tüm dünyada nüfus, su talebi ve tüketimi artarken su potansiyelinin bu baskıya karşı dayanma direnci düşmektedir. Zira hem su tüketimi çeşitlenmesi hem de yoğunluğu yüksek derecelerde artmıştır. (Uyduranoğlu ve Aksoy, 2014: 10). Ayrıca su potansiyelinin dünyaya eşit olmayan dağılımı da oldukça önemli bir sorun olarak görülmektedir. Amerika kıtası, Asya'nın kuzeyi, Avustralya ve Orta Afrika potansiyel açıdan iyi durumda iken Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'da ciddi su problemleri ile karşı karşıyadır (Usta, 2016: 2). Dolayısıyla su potansiyeli açısından dünyanın bazı bölgelerinde yakın gelecekte su sorunu yaşamayacağı söylenebilir. Ancak özellikle Afrika'nın bazı bölgeleri ile Türkiye'nin yanı başında Ortadoğu bölgesinde su sorunu günümüzde bir sorun olduğu kadar gelecekte çok daha ciddi sonuçları olacak bir sorun alanı durumundadır. Rakamlara bakıldığında Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Arabistan ve diğer bölge ülkelerinin durumu iyi değildir. Türkiye'nin bu ülkelere göre nispeten daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Nüfus artışı, yeraltı sularının tükenmeye başlaması, tarıma daha fazla yönelim olması Ortadoğu'da daha ciddi su sorunları çıkaracaktır. Bir diğer olumsuz bir durum da suyu paylaşım ve mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanma konusundaki açmazlardır (Kocaoğlu, 1995: 183; Acar, 2006: 69-70; Çiçek ve Ataol, 2009: 53; Kartal, 2009: 65-66; Muluk vd., 2013: 9; Usta, 2016: 2; Ekinci, 2013).

Ürdün: Ortadoğu'da su sıkıntısını en fazla hisseden ülkedir. Kullandığı suyun %75'ini İsrail ile paylaştığı Ürdün Nehri, Ürdün-Suriye sınırını oluşturan ve Suriye-İsrail ile paylaştığı Yermuk Nehrinden sağlamaktadır. Yermuk Nehri'nden daha fazla verim için Suriye ile Yermuk Nehri üzerinde Baraj kurma girişimleri (Makarın ve Birlik/Wahda Barajları) İsrail'in karşı koyması ve tehditleri nedeniyle akamete uğrayarak sonuçsuz kalmıştır. Hâlihazırda yıllık kişi başına 220-280 m³ düşmekte olup yakın gelecekte bunun 100 m³'e düşeceği tahmin edilmektedir (İTO, 1997: 40; Ekinci, 2013; TASAM, 2011).

İsrail ve Filistin Bölgesi: İsrail kendi halkına çevreden daha fazla su sağlayabilmektedir. Bunu 1976 ve sonrası işgallere borçludur. Şeria Nehri'nin bir yatağına sahip olan İsrail Golan tepelerini işgal ederek ve Güney Lübnan'da Güvenlik Bölgesi oluşturarak Şeria Nehri'ni tamamen ele geçirmiştir. İhtiyaç fazlası suyu Filistinli'lere vermeyerek bölge insanlarını susuz bırakmaktadır (Tiryaki, 1994: 57-59; Ekinci, 2013; TASAM, 2011).

Filistin'de, İsrail'in aşırı su çekimi yeraltı su rezervlerine deniz suyu karışmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Filistin halkı hem coğrafya ve iklim şartlarının hem de İsrail'in su politikası yüzünden oldukça zor durumdadır (Müftüoğlu, 1997: 21; Ekinci, 2013; TASAM, 2011).

Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri: Suudi Arabistan Visconsin Buzul Çağında oluşmuş olması muhtemel yeraltı su rezervlerine sahiptir. Halen birçok şehrinde bu yeraltı suları kullanılmaktadır. Ayrıca m³ başına 2-4,5 dolara deniz suyu arıtılarak su ihtiyacını gidermeye çalışmaktadır. Petrolün getirisi bu masrafın yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu su çölün sulanmasında oldukça müsrifane kullanılmaktadır. Kaplamasız, açık kanalet şebekeleri ve aşırı sıcaklar suyun verimini % 40-60 oranında düşürmektedir. Yeraltı sularının beslenen akiferler olmaması S. Arabistan'ın en önemli handikaplarından biridir.

Körfez ülkeleri olarak bilinen Umman, Katar, Kuveyt, Bahreyn, B. Emirlikler de su ihtiyaçlarını denizden arıtma ile karşılamakta olup, Kutuplardan Buzdağı getirmek gibi hem pahalı hem de hayalî projelerle uğraşmaktadırlar. Bu ülkelerin Irak, İran ve Türkiye'den su teminine çalışmaları daha mantıklı görünmektedir. Bunu boru hatlarıyla taşıyabileceklerdir. Boru hatları buharlaşmayı sifra indirmekte, sızma, taşıma ve taşma tehlikelerini en aza indirmektedir. Dolayısıyla Barış Suyu Projesi gibi yaklaşımlar daha uygulanabilir (Müftüoğlu, 1997: 22-23; Ekinci, 2013; TASAM, 2011).

Suriye ve Irak'ın Durumu: Bu iki ülkenin su sıkıntısı düşük seviyede olup yakın gelecekte de yaşayabilecekleri su sorunları giderilebilir durumda olacaktır. Ancak bir sorun alanı olarak Türkiye su sorunu denildiğinde bu iki ülke ilk akla gelmektedir. Su sorununun çıkış noktası GAP başta olmak üzere çeşitli projelere karşı menfi yaklaşımlardır. GAP, Dicle ve Fırat Nehirleri'nin üzerinde kurulan baraj ve hidroelektrik santrallerinin bütünüdür. Bu iki ülke de sorunu teknik alandan politik etkileşim sürecine çekme çabaları görülmektedir (Okman, 1999; Ekinci, 2013; TASAM, 2011).

Suriye Fırat ve kollarından bol miktarda istifade etmektedir. Bu havza da mevcut barajlarının toplam

kapasitesi yaklaşık 14 milyar m³'tür. Bunun 11,6 milyar m³'lük bölümünü Tabga Barajı oluşturmaktadır. Suriye'nin Kuzey kısımlarında ortalama buharlaşma yıllık 2 metre, güney kesimlerinde ise 3 metre'dir. Ancak Suriye'nin oldukça zengin yeraltı suları bulunmaktadır. Debileri yıl boyunca hemen hemen sabit kalan pek çok pınardan yeryüzüne çıkmaktadır. Su kalitesi yüksek olan kaynakların kullanımını FAO (BM Gıda ve Tarım Teşkilatı) tarafından tavsiye edilmiştir. Suriye bu konuya eğilmemiş, Türkiye'den daha çok su bırakmasını istemiştir. 500 m³/sn debiyi kendisine, Irak'ın suyunun ise ayrıca bırakılmasını istemektedir (Müftüoğlu, 1997: 33; Ekinci, 2013).

Bir santralin gücü türbin seviyesi ile baraj su seviyesi arasındaki yükseklik (düşü) ile türbini döndürmek için akıtılan su hacmine (debi) bağlıdır. Tabga Barajı'nın toplam yüksekliği 40 metredir. Yani düşüşü küçüktür. Dolayısıyla Büyük güç için büyük debiye ihtiyaç vardır. Suriye bu nedenle Türkiye'den daha fazla su istemektedir. Petrole sahip olmayan Suriye için ucuz enerji kaynağı budur. Ayrıca Suriye'nin Asi Nehri konusundaki menfi tutumu Amik Ovası'nın genel verimini düşürmektedir. Buna karşın; fazla sulama dolayısıyla Suriye'nin sulanabilen arazilerinin 20 bin hektardan fazlası çoraklaşmıştır. Bu; suyun yeteri kadar kullanımını gerektiriyor (Müftüoğlu, 1997: 36).

Irak'ın Körfez Savaşı öncesi Şattül-Arap'tan bir kanal vasıtasıyla Kuveyt'e su satma projesi vardı. Irak bir taraftan Türkiye'den fazla su talep etmekte diğer taraftan gelecek suyu bir başka ülkeye satmaya çalışmaktadır. Hem etiğe hem de hukuka uymayan bu durumu Türkiye uluslararası müzakerelerde haksız duruma düşmemek için kullanabilir. Türkiye Dicle Nehri'nden sulama için yılda ortalama 7 milyar m³ su kullanabilecektir. Mevcut barajlarla sulanabilecek araziler ile ekonomik olarak pompayla sulanabilecek araziler 600 bin hektardır. Yani 17 milyar m³ suyu Irak'a bırakmak durumundadır. Irak Dicle'den yılda ortalama 42 milyar m³ kadar su temini sağlayabilecektir. Diğer kaynaklar kullanılsa bile Irak'ın kişi başına düşen ortalama yıllık su miktarının 7100 m³ olacaktır. Bu oran Türkiye'dekinden fazladır (Müftüoğlu, 1997: 38; Ekinci, 2013).

3. Su Sorununun Hukuki Yönü

Su konusunda ilk derli toplu düzenlemelere Roma hukukunda rastlanır. Su toprak ile birlikte düşünülmüş ve sadece akan sular mülkiyete konu edilmiştir. Toplumun ortak malı olma anlayışı daha sonra Cermen hukukunda kabul edilmiştir (Özbay, 2014).

Cenevre Sözleşmeleri su hakkı ile ilgili olarak önemli adımlar atılmasını sağlamış, daha sonra Stockholm'de çevrenin unsurlarından birisi olarak suyun korunması gerektiği vurgulanmıştır. Birçok ülkenin farklı tarihlerde suyu bir hak olarak anayasal düzeyde düzenlediği görülür (Şirin, 2010: 122). Suyun doğrudan hak biçiminde ele alınışı Mar Del Plata Konferansı'nda olmuştur (1977). Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme ve Çocuk Hakları Sözleşmesi içme suyu ve temiz içme suyu konularına değinirken Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı suya erişim konusuna vurgu yapmıştır. Dublin Su ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda (1992) su ilk kez ekonomik bir meta ve

sınırlı bir kaynak tespit edilmiştir. Gündem 21'de tatlı su kaynaklarının temini ve korunması düzenlenirken, BM Milenyum Deklarasyonu sağlık sorunlarının çözümü açısından sağlıklı su ve bu suya erişimin rolü ortaya konulmuştur. Johannesburg BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (2002) su ihtiyaçlarının karşılanmasında ayrımcılık yapılmadan çözümler bulunmasına salık vermiştir (Şirin, 2010: 111-120).

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi akarsular; ülke içi akarsular, sınır oluşturan ve sınır aşan akarsular diye üçe ayrılır (Pazarcı, 1997: 272). Uluslararası hukuk, sınır aşan sularda kullanma hakkı tanıdıktan sonra kullanma/yararlanma hakkının devletin ülkesi üzerindeki suyun kullanılmasıyla ilgili olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla bu hak bir ihtiyacın karşılanması şeklinde bir paylaşmayı içermemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin Suriye ve Irak'a Dicle ve Fırat'ı üçe bölerek onlara yardımcı olması şeklinde bir anlayışa söz konusu değildir (Pazarcı, 1997: 252).

Sınır aşan sularda yararlanma sadece kıyıdaş devletlere aittir. Kıyıdaş ya da doğrudan nehirle ilgisi bulunmayan ülkelerin paylaşma amacıyla ve hukuksal olarak bir hak iddiasında bulunmaları söz konusu değildir (Kocaoğlu, 1995: 190). Bu durumda İsrail başta olmak üzere Fırat ve Dicle suları için kıyıdaş olmayan bir ülke, herhangi bir su talebinde bulunamaz.

Sınır aşan sulardan yararlanma/kullanma hakkının değerlendirilmesinde bir diğer anlayış ise etik yaklaşımlarla uyumlu bir eğilim olan 'makul, hakça ve optimal' kullanım ölçütlerinin kullanılmasıdır (Pazarcı, 1997: 280).

- Bölgenin coğrafi, hidrografik, ekolojik ve iklimsel koşulları göz önünde tutulur.
- Kıyıdaş devletin ekonomik ve toplumsal gereksinimleri dikkate alınır.
- Kıyıdaş devletin birindeki su kullanımının diğerlerindeki etkileri göz önüne alınır.
- Kıyıdaş devletin halen bu suları kullanım durumlarına ve gelecekteki projelerine bakılır.
- Kıyıdaş devletin bu suları korumaya yönelik ne gibi önlemler aldığı ve özellikle suları kullandırdığı israf durumlarının ne olacağına bakılması gerektiği konusunda eğilimlere ağırlık verilmektedir.
- Yine her kıyıdaş devlet diğerine kayda değer zarar vermeme yükümlülüğü altındadır.

Uluslararası hukukta akarsular konusunda genel bir antlaşma mevcut değildir. Uygulanması zorunlu bir kural ya da genel kabul gören bir uygulama söz konusu değildir. Ancak konuyla ilgili BM Uluslararası Hukuk Komisyonu, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi'ni hazırlamış ve BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir (21 Mayıs 1997). Anlaşmaya egemenlik bakımından çekince koyan Türkiye, sınırşan sular konusunda kıyıdaş ülkelerin ortak nehri şeklinde nitelendirmeyi kabul etmemiş ve eşit paylaşma karşı çıkmıştır (Zelyut, 2017).

Fırat ve Dicle için farklı tarihlerde antlaşmalar yapılmış olsa da kapsamlı bir antlaşma söz konusu olmamıştır. Uluslararası hukuk hiçbir devleti kendi çıkarlarını zarara uğratacak bir işlem veya eyleme zorlayamaz. Devletlerin böyle bir talebi yerine getirme yükümlülükleri yoktur. Yani Türkiye Dicle ve

Fırat için bir antlaşma yapacaksa kazanılmış haklarının üstünde su vermeye zorlanamaz (Tiryaki, 1994: 45-55).

3.1 Uluslararası Örgütlere Göre Su Hakları

Su kaynakları konusunda, Uluslararası Hukuk Enstitüsü, Uluslararası Hukuk Derneği ve BM Hukuk Komisyonu gibi kuruluşlar faaliyet göstermektedir. BM Hukuk Komisyonu'nun 1991'de kabul ettiği bir raporda Genel Prensipler başlığı altında maddeler kabul edilmiştir. Taraf ülkeler, ülkeler arası bir akarsuyun kendi ülkelerinde kalan bölümünü hakça ve akılcı bir şekilde kullanacaklardır (m. 5). Yani optimum fayda sağlayacak biçimde kullanacaklar (Akmandor vd., 1994). Hakkanietli ve akılcı kullanımın esasları ise (m. 6) bölge nüfusu, iklimi, alternatif su kaynakları, gelişmişlik seviyesi, teknolojik durum, hidrolojik özellikleri ve sosyo-ekonomik sosyal ihtiyaçlarını başka karşılama olanağı olmadığı gibi hususlar göz önünde bulundurulmasını öngörmektedir (Pazarıcı, 1997: 280). Rapor ayrıca sahildarların kayda değer zarar verecek hareketlerden kaçınmalarını ve karşılıklı işbirliği konusunu ele alır (m. 7). Yani temel ilkelerin yaptırım gücü yoktur. Tavsiye niteliklidir. Bu, devletin gücüne göre değişmektedir. Bir standart tespiti imkânsızdır.

21. yüzyılda su hukukunun su üzerinde doğrudan etkili olan 'tüm fiziksel çevrenin hukuku' şeklinde düşünülmesi ile çevresel hassasiyetlerin hukuksal normlar kabul görecektir. Üzerinde ittifak edilen ve BM düzeyinde kabul gören bir su hakkı anlayışının ulusal hukuk düzenlerinde ülkelerin anayasalarında yer alması söz konusu olacaktır. Özellikle sınırşan sular konusunda yeni düzenlemeler su anlaşmazlıklarıyla yeni boyutlar kazanacaktır. Dolayısıyla modern uluslararası su hukuku suyun nasıl tahsis edileceği, korunacağı ve yönetileceğine ilişkin yeni anlayış ve normlar oluşturmak durumunda kalacaktır (Özbay, 2014).

3.2 Batı Hukukunda Su Hakları

Su politikası, Avrupa'da hedef ve sağlıklı su ekosistemine sahip olma noktasından uzaktır. Bu politikanın temel amacı Avrupa genelinde hem insan hem de çevre ihtiyaçlarının yeterli ve kaliteli su ile karşılanmasıdır. Su Çerçeve Direktifi (2000) ile Avrupa Birliği içinde hem yerüstü hem de yeraltı su kaynaklarının yönetilmesi, korunması ve kalitesinin geliştirilmesi konuları düzenlenmiştir. Avrupa'nın Su Kaynaklarının Korunması Tasarısı (2012), su kaynaklarının aşırı tüketimine yönelik düzenlemelere yer vermiştir (Hidropolitik Akademi, 2017). Yine 2001'de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Avrupa Su Kaynakları Şartı'nda (m. 5) herkes kendi temel ihtiyaçları için yeterli miktarda su hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi çerçevesinde devletlerin yaşam hakkını destekleyecek önleyici pozitif yükümlülükleri olduğu vurgulanırken yaşama hakkının bir uzantısı olarak su hakkının da suya erişim ve keyfi müdahale ve mahrumiyetlerden korunmayı içerdiği sonucu çıkarılabilir (Şirin, 2010: 120-130).

Avrupa'da su hakları konusunda iki farklı temel doktrin vardır. Bunlar 'tabii akım ya da sahildar haklar doktrini' ve 'temellük (mülkiyet) doktrini'dir. Tabii akım veya sahildar hakları doktrini; akarsu ve göllerin sahillerinde yer alan arazilerin sahiplerinin bu sulardan, ancak tabii şartlarda fark edilir şekilde değiştirmeksizin istifadesini meşru saymaktadır. Bu kullanımda temel prensip, suyun kalitesini ve miktarını dikkate değer derecede değiştirmemektir. Bu doktrine göre her sahildar adeta suyun kendi topraklarından geçmesine bekçilik etmektedir. Menba tarafındaki sahildarların sudan istifadesini kontrol etmek hakkına sahip olmaktadır. Bu durumda akarsudan tam faydalanma hakkı sadece akarsuyun ağız gölgesinde bulunan sahildarlara münhasır bir hak olarak kalmaktadır (Müftüoğlu, 1997: 59-60).

Temellük doktrini ise akarsudan bütün sahildarların kıdem sırasına göre önceliklerle istifade için her sahildarın, madenlerin işletilmeleri için alınan imtiyazlara benzer şekilde ne miktarda su kullanacağını tescil ettirmiş olması şarttır (Müftüoğlu, 1997: 61).

Sahildar hakları doktrini pratik olarak hiçbir gelişmeye imkân vermemektedir. Bu sebeple zamanla "makul kullanma hakları doktrini" geliştirilmiştir (Pazarıcı, 1994: 49).

ABD'de ise 49 eyaletin hemen hemen hepsinde farklı su mevzuatları geçerlidir. Federal Hükümet ise sadece federal projelerle su haklarını düzenleme yoluna gitmektedir. Genellikle doğu eyaletlerinin benimsediği sahildar hakları doktrininin daha sonraları bıraktıkları ve "ruhsat sistemi"ne geçtikleri görülmüştür. ABD'nin genelinde "makul kullanım kuralları" temel alınmaktadır. Ancak bazı eyaletlerin su fazlasını diğer eyaletlere vermek istemedikleri, hatta federal anayasa ile eyalet yasalarının bile kimi zaman çelişkiye düştüğü görülmektedir (Müftüoğlu, 1997: 63).

3.3 İslam Hukuku Açısından Su Hakları

Özel mülk olsun, umuma ait olsun bütün su kaynaklarından herkesin içme, temizlik için makul miktarda kullanma hakkı vardır. Su ortak mülkiyet sayılmış ve kutsal olarak görülmüştür. İhtiyaç halinde kişilerin kendileri ve hayvanları için su alma hakkı ve elinde bulunduranların da paylaşma yükümlülüğü vardır. Hatta bir su kuyusu açan kişinin su üzerinde bazı ayrıcalıklara sahip olduğu kabul edilse de su almak isteyeneye engel olamayacağı kabul edilir. Dolayısıyla genel kural herkesin sulardan yararlanabilmesidir (Şirin, 2010: 110-111). Umuma ait akarsulardan su alınacağında memba tarafındakilerin imtiyazları vardır. Ayrıca su kullanılırken su kaynağına, çevresine ve başkalarına zarar vermeme ilkesi esastır. Bir akarsuyun memba tarafındakiler her hangi bir maksatla suyu tamamen kesmek ve mansaba su vermemek hakkına sahip değildir (Müftüoğlu, 1997: 66).

3.4 Türkiye'nin Hukuki Vecibeleri

Tespit edilen adalet ilkeleri ışığında (kişi başına günlük su ihtiyacını 0.5 m³ olarak olmak koşuluyla) Türkiye'nin Suriye'ye Fırat'tan 65 m³/sn'lik, Irak'a Dicle ve Fırat'tan toplam 110 m³/sn bir debiyle su

birakması yeterli görülmektedir. Bu oranlar Türkiye'nin hukuki vecibelerini yerine getirmesi için yeterlidir.

Diğer yapması gereken sorumluluk ise suları kirletmemek olup pratikte bunu asgari seviyeye indirmesi gerekir. Suları israf etmeden makul şekilde kullanılmalıdır. Açık ve kaplamasız kanalet şebekesi hem su kaybına hem de suyun kirlenmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin borulu sisteme geçmesi ile bu sorunun çözümü olacaktır (Müftüoğlu, 1997: 69-70). Türkiye'nin diğer bölge ülkelerine karşı ise hiçbir hukuki mecburiyeti bulunmamaktadır. Türkiye, Fırat ve Dicle'yi tek havza olarak görmekte ve havzanın kıyıdaş ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yeteceğini belirtmektedir (Zelyut, 2017).

3.5 Su Etiği ve Nesafet ve Adalet Ölçüleri

Su hayati önemi olan bir maddedir. Dolayısıyla kullanımında ahlaki vecibeler taşır. Diğer ülkeler susuzluk çekerken, hukuksal sorumluluk miktarından fazla su gönderilmesi, ülkelerin ahlaki sorumluluklarındandır.

Çevrenin ana unsurlarından birisi olan su konusunda etik yaklaşımların temeli çoğunlukla insan merkezci (antroposentrik) yaklaşıma dayanmakta ve insanı öncelemektedir¹. Bu durum su hakkı, suya erişim ve suyun ekosistemin devamlılığı açısından önemli bir sorun alanıdır. Zira ülkelerin su politikalarının canlı çevre üzerindeki olumsuz yansımalarının zamanla ortaya çıkmıştır. Hatta olumsuz sonuçlar görülmeye devam etmektedir. Dolayısıyla su etiğinin sadece insan merkezci olmaması ve geleceğe yaşanabilir bir dünya bırakılabilmesi için diğer canlıların ve ekolojik dengenin de gözetilmesi gerekir (Kayaer, 2013). Suyun tüm ekolojik denge açısından önemi ortaya konulacak olursa su konusundaki tartışmaların çıkar ve ideolojik alanın ötesinde bir değer üzerine oturtulması söz konusu olacaktır. Böylece suyun etik açıdan yeri ticari bir meta olarak değerlendirilmeyecektir (Firdin, 2015: 51). Aslında su sorununun çözümü konusunda en çok ihmal edilen yönün etik olduğu ve farklı bir çözüm yaklaşımı olarak su etiğinin göz ardı edilmemesi gerekir (Firdin, 2014: 53-54). Ayrıca su konusunun sınırlarının herkesin suya eşit erişiminin sağlanması ve su düzenlemeleri açısından dezavantajlı olanların korunması çerçevesinde ortaya konulması önem arz etmektedir (Kartal, 2009: 68).

Böylece etik açıdan ve adalet ve nesafet ölçüleri kapsamında yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir:

- Su hayati bir maddedir. Dolayısıyla su kaynakları diğer kaynaklardan ayrı tutulmalıdır.
- Sınırtaşan bir akarsuyun kullanımında tabii mecrasının geçtiği ülke haklarının dikkate alınması gerekir.

¹ Çevreye etik yaklaşımlarla ilgili bakınız. Kayaer, M. (2013). Çevre ve Etik Yaklaşımlar. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 1(2), 63-76.

- Sulama ihtiyaçlarının karşılanmasında su toplama havzasındaki ülkelerin tartışılmaz bir imtiyazının olması gerekir. Çünkü tüm zorlukları bu ülke insanları çekmektedir.
- Menba tarafında bulunanların akarsudan istifade ederken suların kirletilmemesine dikkat etmeleri şarttır.
- Su kullanımında imtiyazlı olsun ya da olmasın herkesin iktisatlı davranması gerekir.

4. Su Kaynaklarının Stratejik Önemi ve Türkiye'nin Stratejisi

Suya, bir strateji unsuru ve silah olmanın ötesinde bir hak ve ihtiyaç açısından bakılarak hümanist bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekir (Zelyut, 2017). Ancak bu durum suyun bir güvenlik sorunu olmadığı ya da böyle bir durumun göz ardı edileceği anlamı taşımaz. Dolayısıyla yaşamsal öneminin yanında ülkelerin güvenlikleri ve ekonomik gelişimleri açısından da önemli bir kaynaktır (Parlar ve Aslantürk, 2014: 74).

Strateji terminolojisi su faktörünü bir manevra unsuru olarak ele alır. Mekân faktörü de bu konuda önemlidir. Bunların ışığında Türkiye'nin Fırat'ı paylaşmaya yanaşmayan tutumu daha doğru bir deyişle 500 m³/sn debiyi az bulan tarafların böyle algılamaları söz konusudur (Okman, 1999).

Türkiye, Suriye ve Irak'ın paylaşım konusundaki çekişmeleri sürmektedir. Su, Türkiye'nin bugün olduğu gibi gelecekte de karşılaşılabileceği son derece önemli bir sorun olarak karşısına çıkacaktır. Ortadoğu'nun su kaynaklarının yetersizliği ile Türkiye'nin su potansiyelinin fazla olduğu ve bunu Ortadoğulu ülkelerle paylaşmaya yanaşmadığı tezi işlenmektedir. Uluslararası ortam bu yönde gerginleştirilmektedir. Aslında Belirli istikrarsızlıkları bünyesinde toplamış olan Ortadoğu'da politik durumu daha ciddi hale getirmekte ve daha çok gerginleştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye bölge ülkelerinin ve dünyanın önemli bir ilgi odağı haline gelmiştir (Öztürk, 1994: 36-42).

Bölgesel çapta bir sorun olarak ortaya çıkması Ürdün, Filistin, İsrail hatta Mısır açısından da ciddi problemler doğurmaktadır. Ancak sorunun bir kısır döngüde devan etmesi söz konusudur (Okman, 1999). Irak ve Suriye ise durumu politik pazarlık konusu yapmak suretiyle hem 500 m³/sn suyun miktarını yükseltmek hem de Türkiye'yi bu miktar üzerinden sürekli olarak su verme yükümlülüğü içerisine sokmak istemektedirler (Köni, 1994: 51-54).

Su hayati önem taşımakta olup, günlük ihtiyaçlar dışında tehlikesiz ve ucuz bir enerji kaynağı olması sebebiyle de geleceğin en önemli maddesi olacaktır. Dolayısıyla su kaynakları bakımından zengin olan ülkeler ve bölgeler diğer ülkelerin ilgisini çekecektir (Müftüoğlu, 1997: 41). Bu çerçevede suya dair politika ve stratejiler geliştirilmesi ve bölgesel düzeyde su sorunlarının çatışmaya yol açması ve küresel çatışma riskleri taşımalarının önüne geçilmesini sağlayacaktır. Geleceğin en önemli sorun alanlarından birisi olması beklenen bu soruna ilişkin güvenlik ve stratejiler tehlike ve tehditlerin bertarafı kolay olmayacaktır (Parlar ve Aslantürk, 2014: 78).

5. Su Savaşları Senaryoları ve Stratejiler

Siyasal, ekonomik, sosyal, bölgesel ve uluslararası istikrarın en temel dinamiklerinden birisi olan su ve su güvenliği uzun dönemde küresel güvenliğin tesisini sağlayacaktır. Su kıtlığı, kirliliği ve suya güvenli bir biçimde ulaşılamaması gibi aksi bir durumda ise istikrarsızlığın kaynağı olacaktır. Sorunların artması ve çözümü konusunda yaşanan açmazların bölgesel ve küresel çatışmalara dönüşmesi söz konusudur. Hatta küresel düzeyde su savaşı senaryolarının konuşulduğu görülmektedir. Bu öngörü gelecekte ortaya çıkması muhtemel su sıkıntısı ile doğrudan ilgilidir (Parlar ve Aslantürk, 2014: 79). Konu hakkında çeşitli dergi ve gazetelerde çıkan haberlere göre Ortadoğu'da suyun tek elde tutulmasının günün birinde silahlı çalışmaya yol açabileceği bile iddia edilmiştir (Kocaoğlu, 1995: 185).

GAP'ın ihtiva ettiği bütün sulama projeleri gerçekleştiği takdirde (2040) vadedilen 500 m³/sn suyun bırakılması mümkün olmayacağı ancak 229 m³/sn bir debinin verilebileceği, Suriye'nin de kendi projelerini gerçekleştirilmesiyle Irak'a 110-130 m³/sn bir su bırakabileceği iddiaları ileri sürülmektedir. Dolayısıyla GAP, su savaşları senaryolarının merkezinde yer almaktadır. İddiayı ortaya atanların GAP'ı engellemek ya da yavaşlatmak çabalarının sonucu bu proje senaryoların baş aktörü olmuştur. 1967'deki Arap-İsrail Altı Gün Savaşı, büyük ölçüde Ürdün havzasındaki Şeria Nehri Yüzünden başlamıştır. İsrail'li bir general bunu açıkça ifade etmiştir. Suriye ve Irak, GAP dolayısıyla Türkiye'yle uzun vadeli bir su anlaşması yapmak istemektedirler. Çünkü suların önemli bir kısıtlamaya uğrayacağından endişe etmektedirler (Elekdağ, 1994: 20; Kocaoğlu, 1995: 186; Parlar ve Aslantürk, 2014: 79; Ekinci, 2013).

Türkiye sorununun çözümü için üç aşamalı bir plan önermiştir. Önce su ve toprak envanterlerini bilimsel çalışmalarla saptayalım. Sonra tespit edilen suyu, su tasarrufu sağlayacak metotları da dikkate alarak ve ihtiyaçları minimum düzeyde tutup kime, ne kadar tahsis edileceğine karar verelim denmiştir. Suriye ve Irak GAP'ı baltalamak ve su isteklerine ilişkin taleplerini kabule zorlamak için PKK'yı kullanarak Türkiye'de terörizm ve bölücülüğü şiddetlendirmiştir. Bu iki devlet -özellikle Suriye- Türkiye'nin güneydoğusunda bağımsız bir kürt devletinin kurulması tehlikesinin Türk Devleti'nin Su konusundaki direncini kıracağı beklentisine girmiştir (Elekdağ, 1994: 20).

Alman Die Welt gazetesi Atatürk Barajında su tutulmaya başlanmasıyla Suriye ile Türkiye arasında savaş çıkacağını, artık petrol için değil su için savaşılacağını, 21.yy.'de suyun Ortadoğu'yu kan gölüne çevireceğini iddia etmiştir (Kocaoğlu, 1995: 197; Parlar ve Aslantürk, 2014: 80).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin çoğu sınıraşan sulara bağımlıdır. Bu nedenle, Ortadoğu'da su önemli bir kaynak ve ulusal gücün önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Su sorununun karmaşıklığı ve tarafların uzlaşmaz tutumu, çözümsüzlük ve çatışma ihtimalini yoğunlaştırmıştır. 21.yy'de bölgede ciddi su açığının ortaya çıkmasının muhtemel görünmesi, sürekli üretilen savaş senaryolarıyla gündeme gelmektedir. Su Ortadoğu'da savaşa sebep olabilir mi? Bunun cevabını vermek gerçekten çok zor.

Ancak savaş sebebi olabileceği gibi barış ve işbirliği için bir vasıta da olabilir. Bununla birlikte bölgede su nedeniyle savaşı göze alabilecek ülkelerin sayısı oldukça sınırlıdır. Arapların işbirliğine geçerek Ortadoğu'da savaşa girebilecekleri de göz ardı edilmemelidir (Kocaoğlu, 1995: 196-201; Parlar ve Aslantürk, 2014: 79-83).

Gelişmeler ciddi boyutlara ulaşır ve savaş kaçınılmaz olursa Türkiye'nin hiçbir güce boyun eğmeden sorunu çözmek için gerekeni yapacak gücü vardır. Bölge ülkelerinin güç potansiyelleri ve stratejileri açısından bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Bunlar:

- Su sorununun kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilecek duruma gelmek isteyenlerin Türkiye'nin yalnız kaldığı ortamlarda sıkıştırılması
- Suyun belirli problemlerin çözümünde bir avantaj unsuru olarak alınması ve politik açıdan manevra hakimiyeti ve inisiyatifin ele geçirilmesi (Akmandor vd., 1994).

SONUÇ

Yaşamın sürekliliği açısından çok önemli bir unsur olan su ve suya dair politika ve stratejiler tek boyutlu değil, üzerinde çok boyutlu düşünülecek bir konudur. Dolayısıyla su konusunda hak, hakkaniyet ve nesafet ölçüleri ahlaki/etik, hukuksal ve stratejik açıdan bir bütün olarak ortaya konulmalı, strateji ve hukuk hiçbir zaman hakkaniyetin önüne geçmemelidir. İnsanlık ve diğer canlılar için günümüzün ve geleceğin en önemli problemlerinden birisi olan su ve suya erişim konusu öncelikle yaşamsal değeri açısından değerlendirilmelidir.

Türkiye suyun hayati önemini bilerek hareket etmelidir. Sadece stratejik ve ekonomik değil; ahlaki yönden de duyarlı olmalıdır. Bir sorun alanı açısından ise uygulanacak politika ve diplomasi ve geliştirilecek stratejiler bakımından hem Türkiye'nin hem de bölge ülkelerinin yaklaşımı ve girişimleri öncelikle bu değere göre şekillendirilmeli daha sonra uluslararası hukuk ve diğer denge ve dinamikler göz önüne alınmalıdır.

Ortadoğu ülkelerinin büyük bir kısmı su sıkıntısı çekmektedir. Bir kısmının da büyük olasılıkla gelecekte su sıkıntısıyla karşı karşıya kalacakları açıktır. Ortadoğu ülkelerinde nüfus artış oranının fazla olması bu sıkıntıyı daha da artıracaktır. Bunun için su potansiyeli diğerlerine göre nispeten iyi durumda olan Mısır, İran ve Türkiye'nin bu ülkelere yardımcı olmaları mümkündür.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin, Dicle ve Fırat Nehirleri sularının en iyi şekilde değerlendirilmesi için planlanmış bir plan olduğunun ve faydasının Türkiye'ye olduğu kadar Irak ve Suriye'ye de olacağını bilinmesi gerekir. Çünkü Irak ve Suriye'nin suyu depolama imkânları hem kısıtlıdır, hem de buharlaşma dolayısıyla ekonomik değildir. Ayrıca Dicle Nehri'nin 7 milyar m³ suyu dışındaki suları düzenli hale getirildiği için Irak'ın karlı bir sonuç elde ettiği ve böylece masrafsız bir koruma sağladığı söylenebilir.

Çünkü GAP barajları sayesinde düzenlenen Dicle'nin düzensiz olan suları, bazen 13000 m³/sn debiyle büyük taşkınlara sebep olabilmektedir. Bunun yanında GAP sayesinde yaz aylarında debisi 70-80 m³/sn hatta daha az debiye düştüğünde bile Fırat'tan 500 m³/sn akıtılabildiğinin görülmesi de gerekir.

Gerçekleştirilmesi hem teknik yönden zor olan hem de ekonomik yönden oldukça pahalı olan kutuplardan buz getirme ve deniz suyunu arıtma gibi projelerle uğraşmak bölge ülkeleri için uzun vadede doğru bir strateji olmayacaktır. Çeşitli bölgesel tatlı su kaynaklarından su temin projeleri daha iyi alternatifler olarak görülebilir. Mesela yeraltı sularının düzenlenmesi sayesinde bu ülkelerin daha fazla su temin edebilmeleri sağlanmış olacaktır.

Üretilen "Su Savaşları Senaryoları" ve kısıktılan bölge ülkelerini bu konuda temkinli davranmaya yönlendirmeli, suyu bir istikrar unsuru olarak kullanılmalıdır. Ortadoğu bölgesi ve Afrika başta olmak üzere dünyanın hiçbir yerinde insanların tatlı su ihtiyaçları güvenlik ve stratejik çıkarlara feda edilmemelidir. Güvenlik birincil çıkar olsa da su ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik proje ve çalışmalar ülkeleri güvenlik endişesine düşürmemelidir. Bu çerçevede Türkiye'nin gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmeye çalıştığı projelerin Türkiye'ye zarar vermemesi gerekir.

Ortadoğu'da akan petrol, kan ve gözyaşının makûs bir talih olmadığı gösterilebilmesi açısından suyun bir sorun alanı olmadığı aksine barışın bir anahtarı olduğu gösterilmelidir. Dünyanın diğer bölgelerinde de suyun bir silah ve tehdit aracı olarak sorunların kaynağı olmaması gerektiği idrak edilmelidir. Çevre, ekolojik denge, yaşam alanları, insanlar ve diğer tüm canlılar, gelecek ve birlikte huzur içinde var olma ve varlığın devamı açısından suyun üstün ve vazgeçilmez bir değer olduğu kabul edilmelidir. Temel düsturumuz 'su yoksa gelecek de yok' olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2006). Avrupa Birliği'nin GAP ve Su Sorununa Yaklaşımı Çerçevesinde Fırat ve Dicle Nehirlerinin Yönetimi Üzerine Tartışmalar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 4, 67-101.
- Akın, M. ve Akın, G. (2007). Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su havzaları ve Su Kirliliği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 47 (2), 105-118.
- Akmandor, N. v.d. (1994). Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu. Ankara: TESAV Yayınları.
- Çiçek, İ. ve Ataoğlu, M. (2009). Türkiye'nin Su Potansiyelinin Belirlenmesinde Yeni Bir Yaklaşım. *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*. 7 (1), 51-64.
- Doğançay, S. (2016). XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ortadoğu Özel Sayısı, Vol. 1, 30-68.

DSİ. (2016). 2016 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.

DSİ. (2015a). 2015 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.

DSİ. (2015b). 2015 Haritalı İstatistik Bülteni. Ankara.

Ekinci, N. (2013). Ortadoğu'nun Su Problemi. İnternet Erişimi: <http://akademikperspektif.com>, 10.09.2017 tarihinde erişildi.

Elekdağ, Ş. (1994). İki Buçuk Savaş Stratejisi. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Firidin, E. (2014). Lack of Perspective in Solving Water Issue: Water Ethics. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (2), 47-55.

Firidin, E. (2015). Su Sorununun, Su Hakkı ve Su Etiği Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2 (7), 43-55.

İTO. (1997). Ülke Etüdü-Ürdün. İstanbul.

Hidropolitik Akademi. (2017). İnternet Erişimi: <http://www.hidropolitikakademi.org/abnin-su-politikasi-ve-cevre-egilimlerinin-son-durumu.html>, 10.09.2017 tarihinde erişildi.

Kanber, R. (2008). Türkiye'de Su Kaynakları Potansiyeli: Kullanımı, Sorunları ve Çözüm Önerileri. *TMMOB Su Politikaları Kongresi*. (ss. 1-12). İçinde. İstanbul: TMMOB Yayınları.

Kartal, F. (2009). Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet. *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü*. 454 (2), 65-69.

Kayaer, M. (2013). Çevre ve Etik Yaklaşımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 1(2), 63-76.

Kocaoğlu, M. (1995). Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Koçak, K. (2011). Ana Hatları ile Su Sorunu ve Çözüm Önerileri. İnternet Erişimi: http://web.itu.edu.tr/~kkocak/su_sorunu.htm, 10.09.2017 tarihinde erişildi.

Köni, H. (1994). Su Sorununun Siyasal Boyutları. *Yeni Forum Dergisi*.

Memiş, E. (1997). Genel Tarih. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.

Muluk, Ç. B. v. d. (2013). Türkiye'de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Perspektif. *İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği - Doğa Koruma Merkezi*.

Müftüoğlu, F. (1997). Ortadoğu Su Meselesi ve Türkiye. İstanbul: Marifet Yayınları.

- Okman, C. (1993). Su Sorunu ve Ortadoğu'da Stratejik Durum. Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, (Ed.) Sebahattin Şen. İstanbul: Araştırma Dizisi, Bağlam Yayıncılık, 401-434.
- Özbay, Ö. (2014). 21 Yüzyılda Uluslararası Su Hukuku. İnternet Erişimi: <http://www.hidropolitikakademi.org/tr/21-yuzyilda-uluslararasi-su-hukuku.html>, 10.09.2017 tarihinde erişildi.
- Öztürk, O, M. (1994). Ortadoğu Su Sorunu Çerçevesinde Fırat ve Dicle Suları. *Yeni Forum Dergisi*.
- Parlar S, D. ve Aslantürk, O. (2014). Çevresel Güvenlik Kapsamında Su. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (7), 69-86.
- Pazarcı, H. (1997). Uluslararası Hukuk Dersleri. Ankara: Turhan Kitabevi, 2. Kitap, 6. Baskı.
- Pazarcı, H. (1994). Su Sorununun Hukuksal Boyutları. *Yeni Forum Dergisi*.
- Şahin, C. ve Doğanay, H. (1999). Türkiye Coğrafyası. Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- Şirin, T. (2010). Çevresel Güvenlik Kapsamında Su. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (MÜHF – HAD)* 16 (3-4), 85-168.
- TASAM. (2011). Yaşamın Ana Unsuru ve Su Sorunu. İnternet Erişimi: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2514/yasamin_ana_unsuru_ve_su_sorunu, 10.09.2017 tarihinde erişildi.
- TGDF. (2017). Türkiye'de İklim Değişikliği ve Tarımda Sürdürülebilirlik.
- Tiryaki, O. (1994). Sınır Aşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu. İstanbul: Harp Akademileri Yayını.
- Uçarol, R. (1993). Tarihte Dicle Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler. Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, (Ed.) Sebahattin Şen. İstanbul: Araştırma Dizisi, Bağlam Yayıncılık, 361-399.
- Usta, A. (2016). Türkiye'nin Su Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Küresel Mühendislik Çalışmaları Dergisi*. 3 (2), 2016, 1-9.
- Uyduranoğlu Ö, A. ve Aksoy, A. (2014). Türkiye'nin Su Riskleri Raporu. WWF-Türkiye, Ofset Yapımevi.
- Yıldız, D. (2014). Bütün Komşularıyla Su Sınırı Olan Ülke Türkiye. İnternet Erişimi: <http://www.hidropolitikakademi.org/tr/butun-komsularıyla-su-siniri-olan-ülke-türkiye-2.html>, 10.09.2017 tarihinde erişildi.
- Zelyut, E. D. (2017). Fırat ve Dicle Bir Silah Olabilir mi?. İnternet Erişimi: <http://www.hidropolitikakademi.org/firat-ve-dicle-bir-silah-olabilir-mi.html>, 10.09.2017 tarihinde erişildi.